

Działalność naukowa Jadwigi Wajszczuk

Dnia 6 września 2021 roku odeszła od nas na zawsze Jadwiga Wajszczuk, wybitna uczona, emerytowany profesor nadzwyczajny w Katedrze Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego, członek Międzynarodowej Komisji Budowy Gramatycznej Języków Słowiańskich przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów, członek Komisji Teorii Języka Komitetu Językoznawstwa PAN, członek Polskiego Towarzystwa Językoznawczego.

Jadwiga Wajszczuk urodziła się w Łukowie na Podlasiu, 3 stycznia 1944 roku, w rodzinie inteligenckiej, tam też ukończyła szkołę podstawową i liceum ogólnokształcące. Mając 16 lat, w roku 1960, rozpoczęła studia na Uniwersytecie Warszawskim, najpierw w zakresie filologii polskiej, a później rosyjskiej. Filologię polską ukończyła w 1965 roku, specjalizując się w teorii literatury, na seminarium Artura Sandauera, a filologię rosyjską w 1969 roku, uzyskując dyplom magistra na podstawie pracy *Przeciwstawienie w języku rosyjskim*, przygotowanej pod kierunkiem Andrzeja Bogusławskiego. Dwa lata później zadebiutowała artykułem *Przeciwstawienie jako struktura właściwa szerokim kontekstom*. Został on opublikowany w jednym z tomów zbiorowych renomowanej serii IBL-owskiej *O spójności tekstu* pod redakcją Marii Renaty Mayenowej (1971). Artykuł ten dobrze charakteryzuje zainteresowania badawcze przyszłej uczzonej, która poświęciła się składni, semantyce i pragmatyce, a jako główny przedmiot swoich dociekań wybrała spójniki. Na sposób myślenia o języku od wczesnych lat pracy naukowej Jadwigi Wajszczuk ogromny wpływ mieli Andrzej Bogusławski i Anna Wierzbicka. Andrzej Bogusławski ukształtował Jadzię metodologicznie, był dla Niej mistrzem.

W 1971 roku, po rocznym stażu w Instytucie Rusycystyki UW i dwuletnich studiach doktoranckich, mgr Jadwiga Wajszczuk została zatrudniona

w tym Instytucie na stanowisku starszego asystenta. Pogłębiała swoje zainteresowania spójnością tekstu, wykładnikami nawiązania, relacjami anaforycznymi. Pod kierunkiem Anatola Mirowicza przygotowała rozprawę doktorską *Syntaktyczny stosunek nawiązania we współczesnym języku rosyjskim* (mpis, 120s.) i w 1978 roku, na mocy uchwały Rady Wydziału Rusycystyki i Sławistyki UW, uzyskała stopień naukowy doktora nauk humanistycznych. Główne tezy rozprawy (która nie była publikowana w postaci monografii) Uczona przedstawiła w kilku artykułach (1978, 1980, 1981a, 1981b).

W 1979 roku dr Jadwiga Wajszczuk została zatrudniona na stanowisku adiunkta. Dwa lata później przeszła z Instytutu Rusycystyki do Katedry Lingwistyki Formalnej UW, w której pracowała do przejścia na emeryturę w 2014 roku. Przez kilka następujących lat była zatrudniona w tej samej Katedrze w wymiarze połowy etatu.

Począwszy od lat osiemdziesiątych XX wieku Jadwiga Wajszczuk publikowała artykuły dotyczące poszczególnych spójników i grup spójników, budując stopniowo system tej klasy jednostek. Por. publikacje z lat 1984, 1986a, 1986b, 1987, 1992, 1995b, 1999, 2000, 2003.

W największym dziele swojego życia, w liczącej 359 stron monografii ***System znaczeń w obszarze spójników polskich. Wprowadzenie do opisu***, stanowiącej podstawę uzyskania (na mocy uchwały Rady Wydziału Neofilologii UW z dnia 28.09.1998 r.) stopnia doktora habilitowanego, Jadwiga Wajszczuk zbudowała system i metodologię opisu znaczeń spójników na szerokim tle składniowym i semantycznym innych klas leksemów. Jako pierwsza zdyskwalifikowała podziały jednostek nieodmiennych oparte na kryterium funkcji łączącej, eksponując opozycje spójników i przyimków, spójników i zaimków względnych oraz spójników i partykuł. W zbiorze konektorów asyntaktycznych wyróżniła partykuły spajające (mające zasięg zdaniowy), np. *więc, zaś, jednak, zatem, bowiem, natomiast*, oraz spójniki, dzieląc te ostatnie na podstawie kryterium szyku na właściwe (np. *i, lub, albo, a, lecz, toteż, czyli*) i pomocnicze (np. *jeśli, gdyby, skoro, ponieważ, chociaż, jak, byle*). Pierwsze zajmują pozycję linearną wyłącznie między łączonymi członami, drugie mogą również poprzedzać oba łączone człony.

Według koncepcji Uczonej spójniki właściwe tworzą dwa podsystemy: struktur wyliczeniowych, otwartych (podsystem A: spójniki szeregowo: *i, oraz, tudzież, ani, ni, lub, albo, czy, bądź, a*) i struktur dwuczłonowych, zamkniętych (podsystem B: spójniki centralne: *ale, lecz, to, toteż, czyli, al-*

bowiem, gdyż). Spójniki szeregowo łączą rematy, a spójniki centralne całe struktury tematyczno-rematyczne. Jednostki obu klas są według koncepcji Wajszczuk jednoznacznie komentarami metatekstowymi.

Uczona zbudowała w swojej monografii system opisu znaczeń spójników właściwych za pomocą oryginalnego, trafnie skonstruowanego i dobrze umotywowanego metafrazyka. Zaproponowała podziały spójników właściwych w strukturach otwartych na łączne, kontrastujące, rozłączne i wyłączające, a w strukturach zamkniętych na interpretujące, weryfikujące i uzasadniające. Przedstawiła parafrazy semantyczne dwudziestu jednostek spójnikowych. Odwołując się do maksym ilości i jakości Grice'a, uzasadniła różnice między spójnikami kontrolującymi z punktu widzenia ilości informacji to, co zostało powiedziane (podsystem A), a spójnikami kontrolującymi, czy to, co zostało powiedziane, ma należyte uzasadnienie (podsystem B). Scharakteryzowała szczegółowo wszystkie opozycje semantyczne w obszarze wyróżnionych podsystemów, uzasadniając hipotezę o izomorfizmie ich budowy. Omówiła perspektywy badań nad spójnikami pomocniczymi i partykułami spajającymi. Jadwidze Wajszczuk zawdzięczamy oddzielenie od spójników, partykuł i zaimków względnych tzw. włączników (por. np. *aby, czy, iż, iżby, jakoby, że, żeby*), grupy syntaksemów otwierających dwie pozycje tylko dla zdań, zdeterminowane ich znaczeniem. Włączniki to operatory dozdaniowe, wprowadzające do struktury zdania nadrzędnego zdanie zależne (np. *Anna chciała, żeby Piotr wrócił*). Głębokie studia nad spójnikiem *i* jako wykładnikiem połączeń tematycznych i rematycznych pozwoliły Jadwidze Wajszczuk (1997: 222–239) na uzasadnianie (testowanie) dewiacji semantycznych, m.in. na wykrywanie sprzeczności i niekompatybilności, a także tautologii, pełnej i częściowej, co miało istotny wpływ na rozwój metodologii semantyki współczesnej.

Dzieło Jadwigi Wajszczuk stanowi największe dokonanie w badaniach nad spójnikami polskimi i jest jednym z najwybitniejszych osiągnięć polskiej składni i semantyki ostatniego półwiecza. Głębia i wnikliwość Uczonej, a także jej nowatorskie metody badawcze nie mają konkurencji.

W 1998 roku, wkrótce po uzyskaniu stopnia doktora habilitowanego, Jadwiga Wajszczuk została powołana na stanowisko profesora nadzwyczajnego. Pogłębia swoje badania nad kategorią metatekstu, rozważaną już podczas analizy spójników. W wyniku tych dociekań powstaje pierwsza w językoznawstwie polskim monografia poświęcona tej kategorii (***O metatekście***,

Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW, s.248), przedstawiająca jej funkcjonowanie na trzech poziomach: na poziomie słownikowym, na poziomie zdania i na poziomie wypowiedzi. W trzech pierwszych studiach Uczona wszechstronnie przeanalizowała partykuły jako klasę wyrazów, wyodrębnianą w tradycji szkolnej i akademickiej na podstawie różnorodnych kryteriów. Stawiając partykuły w opozycji do przysłówków, Jadwiga Wajszczuk uzasadniła hipotezę, że badane jednostki są komentarzami metatekstowymi, działającymi na poziomie struktury tematyczno-rematycznej wypowiedzenia, niewchodzącymi w związki składniowe z jednostkami tekstu. Myśl ta determinuje oryginalną, autorską propozycję nowego syntaktycznego podziału całego zasobu leksykalnego języka.

Zamykając w swojej monografii analizę partykuł, Uczona przedstawiła kilkupoziomowy podział wyrazów na klasy opozycyjne. Na podstawie kryterium łączliwości przeciwstawiła leksemy znakom parajęzykowym (pozbawionym wszelkiej łączliwości), do których należą wykrzykniki, apele, sygnały fatyczne. Związki leksemów z innymi leksemami polegają na tworzeniu syntagm, są więc oparte na składni zależności, bądź ograniczają się do współwystępowania leksemów (kookurencji). Pierwsze jednostki nazywała Wajszczuk syntaktemami, drugie parataktami. Parataktemy, inaczej metaoperatory, otwierają jedną pozycję nienacechowaną gramatycznie (są to partykuły) lub dwie pozycje nienacechowane (są to spójniki).

W kolejnych studiach współtworzących monografię *O metateksie* Uczona przedstawiła dwie szczegółowe, wnikliwe analizy gramatyczno-semantyczne, nazwane przez nią nader skromnie „szkicami”. W pierwszym, poświęconym metapredykatywnej jednostce *sam*, uzasadniła jej jednoznaczność i przedstawiła jej reprezentację semantyczną jako komentarza zdarzenia mownego. W drugim „szkicu” wyeksplikowała znaczenie monosemicznego spójnika inferencyjnego *czyli*. Por. też artykuł 2003.

Tytuł ostatniej, trzeciej części monografii *W poszukiwaniu hierarchii głównych poziomów wypowiedzi jako płaszczyzn odniesienia wyrażen metatekstowych*, trafnie odzwierciedlał szeroki zakres zainteresowań Jadwigi Wajszczuk. Przejście od użycia języka przez mówienie („coś więcej niż użycie”) do porozumiewania się („czegoś więcej niż mówienie”) było oparte na oryginalnej koncepcji Uczoney, która wyeksplikowała z niezwykłą subtelnością różnicę między użyciem a przytoczeniem, między przytoczeniem a cytatem, proponując nowe rozwiązanie problemu ledwo rozpoznanego w la-

tach 60. XX wieku (por. pracę Wojciecha Górnego, *Składnia przytoczenia*, Warszawa: PIW 1966) i niemal całkowicie zaniedbanego w językoznawstwie polskim następnym dekad. Doskonale scharakteryzowała też aksjologiczny aspekt cytowania, wyróżniając możliwe sposoby jego wartościowania. W całym tym niezwykle cennym studium *Przytoczenie – użycie – cytaty* Wajszczuk przedstawiła ogromną liczbę nowych obserwacji dotyczących cech formalnych i semantycznych konkretnych jednostek leksykalnych związanych z mówieniem i reprodukcją wyrażen językowych. W rozdziale zamykającym monografię *Uczona* – pod wpływem prac Michaiła Bachtina – spojrzała globalnie na wszystkie poziomy języka i komunikacji, traktując zachowania werbalne człowieka jako czyny podlegające odpowiedzialności i ocenom moralnym.

W latach 2004–2007 Jadwiga Wajszczuk była kierownikiem i zarazem wykonawcą projektu badawczego nr 2H01D 017 na temat „Koniunkcja w języku naturalnym”, finansowanego przez Komitet Badań Naukowych. *Uczona* przygotowała obszerną monografię (liczącą 141 stron) ***Koniunkcja w języku naturalnym. Próba opisu systemowego*** (z nieznanych powodów pracy tej Autorka nie opublikowała). W pierwszej części monografii Jadwiga Wajszczuk określiła miejsce spójników w motywowanym semantycznie systemie gramatycznym leksemów polskich. Drugą część *Uczona* poświęciła sześciu spójnikom (*a, i, lub, albo, ni, ani*), uzasadniając tezę, że spójniki łączne i rozłączne są wariantami kontekstualnymi tego samego inwariantu, operatora koniunkcji, stanowią mianowicie jego wariant asertoryczny (z odmianą dla wypowiedzeń przeczących) i wariant modalny (z akcentowaną niewiedzą). Jadwiga Wajszczuk zaproponowała opis spójników pozwalający objąć jedną formułą to, co w rachunku logicznym odpowiada dwóm relacjom, alternatywie i koniunkcji. System spójników języka naturalnego (operatorów poprawnego mówienia) jest pierwotny w stosunku do systemu spójników logicznych (operatorów poprawnego myślenia), drugie zostały wyabstrahowane z pierwszych. Taka, najbardziej ogólna, konkluzja metodologiczna wynika z tej monografii.

Najważniejszym, najbardziej znanym i najczęściej cytowanym artykułem Jadwigi Wajszczuk opublikowanym po wydaniu monografii *O metateksie* była praca przedstawiająca autorski projekt motywowanej semantycznie klasyfikacji syntaktycznej leksemów (***Functional Class (so Called “Part of Speech”) Assignment as a Kind of Meaning-Bound Word Syntactic In-***

formation, 2010). Uczona nawiązując do opozycji syntaktemów i parataktymów, scharakteryzowała pierwszą klasę za pomocą alternatywy słabej. Uznała syntaktemy za leksemy otwierające pozycje semantycznie nacechowane i/lub wchodzące na jedną z takich pozycji. W konsekwencji podzieliła syntaktemy na (A) leksemy nieotwierające pozycji, ale wchodzące na pozycje otwierane przez inne leksemy (są to terminale), (B) leksemy otwierające pozycje, ale niewchodzące na pozycje otwierane przez inne leksemy (są to predykaty niezależne) i (C) leksemy otwierające pozycje i wchodzące na pozycje otwierane przez inne leksemy (są to predykaty zależne). Każda z tych trzech grup nadrzędnych obejmuje kilka zakresowo węższych, do grupy (A) należą np. zaimki rzeczowne, nazwy gatunków naturalnych i artefaktów; do grupy (B) np. osobowe i nieosobowe formy czasowników, liczebniki, przymiotniki, operatory metapredykatywne, a do grupy (C) np. rzeczowniki odsłowne i relacyjne, infinitiwy, komparatywy, przyimki.

W opozycji do syntaktemów parataktemy reprezentują inny rodzaj składni, składnię kookurencji, a nie zależności. Nie wchodzi w związki składniowe z wyrażeniami zajmującymi otwierane przez nie pozycje syntaktyczne. Parataktemy odnoszą się do poziomu struktury tematyczno-rematycznej wypowiedzenia, są operatorami metatekstowymi; otwierają jedną pozycję (partykuły) lub dwie (spójniki).

W ostatniej dekadzie życia Jadwiga Wajszczuk nadal intensywnie pracowała nad nową klasyfikacją leksemów, mimo jej opublikowania w 2010 roku. Uczona uściślała kryteria podziałów, badała relacje między klasami i oceniała adekwatność wprowadzonych wcześniej rozróżnień. Poprawiała, ulepszała swoje prace bez końca, nie odpowiadała Jej żadna ich postać. Szukała rozwiązań idealnych. Trzeba było po prostu siłą wydobywać od Niej artykuły do publikacji, często bez powodzenia. Była bezkompromisową perfekcjonistką.

Jadwiga Wajszczuk przez ponad pół wieku prowadziła zajęcia dydaktyczne na Uniwersytecie Warszawskim, a przez wiele lat również na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Wykładała gramatykę polską i rosyjską, językoznawstwo ogólne, podstawy semantyki i pragmatyki, teorie aktów mowy, prowadziła wykłady monograficzne. Była utalentowanym, cennionym dydaktykiem, pełnym pasji. Nigdy nie odmawiała rady ani pomocy młodszemu kolegom ani studentom. Za swą wieloletnią działalność naukową i dydaktyczną została odznaczona w 2002 roku Złotym Krzyżem Zasługi.

Monografie i artykuły Jadwigi Wajszczuk o spójnikach, metatekście, klasach gramatycznych leksemów, należą do **wybitnych osiągnięć** językoznawstwa polskiego, słowiańskiego i ogólnego ostatnich dziesięcioleci. Przejdą do historii językoznawstwa i staną się częścią jej trwałego dorobku.

Odeszła wybitna uczona, kształtująca rozwój współczesnego językoznawstwa teoretycznego i metodologii badań. Jej prace, prowadzone, jak je sama określiła „w duchu ortodoksyjnego, tj. saussure’owskiego strukturalizmu”, Jej odkrycia, nowatorskie myśli i twierdzenia, miały znaczący wpływ na poglądy innych językoznawców, którzy nie byli obojętni na Jej opinie i rady. Była bardzo dobrym, wrażliwym, szlachetnym człowiekiem, oddanym bez reszty nauce i ludziom. Nikt nam Jadzi nie zastąpi.

Wykaz publikacji Jadwigi Wajszczuk

- 1971, Przeciwstawienie jako struktura właściwa szerokim kontekstom, w: M. R. Mayenowa (red.), *O spójności tekstu*, Wrocław: Ossolineum, s. 141–148.
- 1972, O „podziwie” i „zachwycie” (na marginesie artykułu L. Jordanskiej), w: A. Wierzbicka (red.), *Semantyka i słownik*, Wrocław: Ossolineum, s. 125–132.
- 1978, Relacje anaforyczne a nawiązanie międzyzdaniowe, *Slavia Orientalis* XXVII, 3, s. 461–464.
- 1980, Substytucyjna i metatekstowa interpretacja zjawiska anafory, *Јужнословенски Филолог* XXXVI, s. 121–151.
- 1981a, Pojęcie nawiązania. Analiza koncepcji Zenona Klemensiewicza, *Po-lonica* VII, s. 67–83.
- 1981b, Pojęcie wykładnika relacji międzyzdaniowych w sekwencjach zdań związanych anaforycznie, *Język Rosyjski* 2, s. 78–83.
- 1981c, red. nauk. (wspólnie z Albertem Bartoszewiczem): *Budowa, semantyka i łączliwość czasowników w języku rosyjskim i polskim. Materiały sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Rusycystyki UW, Warszawa 28–29 września 1979*, Warszawa: UW [*Studia z Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej* 10].
- 1983, Tekst spójny czy po prostu tekst?, w: T. Dobrzyńska, E. Janus (red.), *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*, Wrocław: Ossolineum, s. 223–229.

- 1984, Metatekstowe „szwy” tekstu. Casus polski spójnik „a”, w: L. Lönngren (red.), *Polish Text Linguistics*, Uppsala: Uppsala Slavic Papers 10, s. 53–75.
- 1986a, Metazdaniowy status spójników międzyzdaniowych (spójnikowy mechanizm nawiązania), *Studia z Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej* 8, s. 101–117.
- 1986b, Spójnik jako zobowiązanie, w: T. Dobrzyńska (red.), *Teoria tekstu. Zbiór studiów*, Wrocław: Ossolineum, s. 117–137.
- 1987, Czy spójnik „lub” znaczy to samo co „albo”?, w: A. Bogusławski, B. Bojar (red.), *Od kodu do kodu. Prace ofiarowane Profesorowi Olgierdowi Adrianowi Wojtasiewiczowi na 70-lecie jego urodzin*, Warszawa: UW, s. 163–173.
- 1992, Czym spójniki nie są? Problem spójnika w ujęciu składniowym, *Acta Philologica* 21, s. 15–37.
- 1995a, *Casus pascudus* [głos w dyskusji o nowej sondzie słownikowej], *Twórczość* 1, s. 151–154.
- 1995b, Союзы как гомогенный класс асинтактических операторов (предпосылки к описанию польских союзов), w: U. Junghanns, G. Zybatow (red.), *Formale Slavistik*, Frankfurt/M: Vervuert, s. 533–547.
- 1997, *System znaczeń w obszarze spójników polskich. Wprowadzenie do opisu*, Katedra Lingwistyki Formalnej UW, ss. 359.
- 1999, Conjunctions as agrammatical meaning correlators of syntactical constituents in their functional roles in utterance, w: B. Tošović (red.), *Die grammatischen Korrelationen*, Graz: GraLis, s. 337–345.
- 2000a, A Polish conjunction on its way of paradox, *Linguistica Silesiana* 21, s. 35–41.
- 2000b, Can a division of lexemes according to syntactic criteria be consistent? *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* LV, s. 19–38.
- 2003, Kłopotliwe „czyli”, w: I. Bobrowski (red.), *Anabasis. Prace ofiarowane Profesor Krystynie Pisarkowej*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, s. 345–360.
- 2005, *O metateksie*, Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW, ss. 248.
- 2010, Functional Class (so Called “Part of Speech”) Assignment as a Kind of Meaning-Bound Word Syntactic Information, *Cognitive Studies / Études Cognitives* 10, s. 15–33.

- 2011a, Co właściwie spójniki łączą? Powrót do pytań zasadniczych, *Prace Filologiczne* LX, s. 263–285.
- 2011b, *Oprócz* – jaka to część mowy? Rozmyślania na marginesie Andrzeja Bogusławskiego studium o znaczeniu rosyjskiego *krome*, *Poradnik Językowy*, 1, s. 96–109.
- 2014, (wspólnie z M. Danielewiczową): „Przepisać cudo świata” – Kazimierza Wierzyńskiego poetyckie zobowiązanie, w: A. Kozłowska, A. Świątek (red.), *Znaczenie – tekst – kultura. Prace ofiarowane Profesor Elżbiecie Janus*, Warszawa: Wydawnictwo UKSW, s. 239–252.
- Praca nieopublikowana: *Koniunkcja w języku naturalnym. Próba opisu systemowego*, Warszawa 2007, ss. 141 [wynik realizacji projektu badawczego Komitetu Badań Naukowych nr 2 H01D 017 24].
- Autorstwo i współautorstwo przekładów siedmiu artykułów naukowych z języka rosyjskiego i angielskiego, m.in. H. P. Grice’a, opublikowanych w „Przeglądzie Humanistycznym” i w pracach zbiorowych.

Maciej Grochowski